

निष्कैवल्य पु० यच्चिरे स्तोमकारितशंसनात्मके शस्त्रभेदे "मा-
ध्यन्दिने तु होतृनिष्कैवल्ये स्तोमकारितं शस्त्रम्" व्याश्व-
श्री० ८।१।१४ "तत्र तु ऋगभिरिव निष्कैवल्यस्य स्तोमका-
रितं शंसनं स्वस्तोमातिशंसनञ्च कर्त्तव्यं न ह्युक्तेन । यदि
स्वस्तोमाधिको निष्कैवल्यस्तोमस्तदा तस्मादप्यतिशंसनञ्च
कर्त्तव्यं यदा हीनं तदास्मादतिशंसनमिति निष्कैवल्ये
स्तोमकारितमिति पाठः कर्त्तव्यो न निष्कैवल्यस्तोम-
कारितमिति" नारा० । "निष्कैवल्यसुकथ्यमव्यथाये"
यजु० १५।११ "प्रसन्नं शंसति निष्कैवल्यं शंसतीति" श्रुतिः
तच्छब्देण पाप्मो श्यस्यपात्ररूपे ऋगभेदे पु० "मरत्व-
तीयाश्च मे निष्कैवल्यस्य मे" यजु० १८।२० ।

निष्कैवल्य त्रि० केवलस्य भावः केवल्यम् निश्चितकेवल्य-
मसहायत्वमस्य प्रा० व० । निश्चितकेवल्ये व्यन्यासहका-
रिणि "निष्कैवल्येन पापेन तिर्यग्योनिसवाप्नुयात् ।
पुण्यपापेन मानुष्यं पुण्येनैकेन देवताम्" भा०शा० २०४
अ० । शनिवृत्तकेवल्ये शमोक्षहीने च ।

निष्कौषण न० निर्+कुष-ल्युट् । अन्तरवयवानां बहिर्निः-
सारणे "शर्करासिकतामेहवातकुण्डलिकापीलादन्तशर्क-
रोपकुण्ठकण्टशालूकनिष्कौषणदूषिताश्च दन्तवेष्टाः" सुश्रुतः
निष्कौशास्त्रि त्रि० निर्गतः कौशाम्बरा नगर्थाः निरा० त०
तत्पुरुषे गोपत्वेन वृक्षः । कौशाम्बरा नगर्था
निर्गते ।

निष्क्रम पु० निर्+क्रम-चञ् । शृङ्गादितो बहिर्गमने प्रथम-
निष्क्रमनिमित्तं कर्त्तव्ये शिशोः शंस्कारभेदे च "छ-
ह्न्येकादये नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः" याज्ञ० ।

निष्क्रमण न० निर्+क्रम-ल्युट् । शृङ्गादितो बहिर्गमने
चतुर्थे मासि शिशोः कर्त्तव्ये प्रथमनिष्क्रमनिमित्ते
शंस्कारभेदे च । तन्नुद्देशादिकं सुहृ० पी० उक्तं यथा
"दोलाधिहृदिरथ निष्क्रमणं चतुर्थमासे गमोक्तसम-
येऽर्कमितेऽङ्गि वा स्यात्" सू० "अथ निष्क्रमणसुहृत्तः
तत्र चतुर्थमासे गमोक्तसमये यात्राभिहितसमीचीनति-
थिवारनक्षत्रादिचिह्ने काले शिशूनां निष्क्रमणम् ।
निष्क्रमणसंस्कारपूर्वं गृहादुबहिर्गमनं कुर्यात् । वा
अथवाऽर्कमितेऽङ्गि हादये दिवसे निष्क्रमणं कुर्यात् ।
यदाह मनुः "चतुर्थे मासि कर्त्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं
गृहात्" । गुरुरपि "गृहात् निष्क्रमणं कृतेचतुर्थे
मासि कारयेत् । यात्रोक्ते समये मासि तृतीये हाद-
गेऽहनि" अत्र तृतीयमासोऽप्युक्तः । राजमार्चण्डे-

नापि "मासे तृतीये शशिवृद्धिपक्षे क्षपाकरे शोभनगो-
चरस्ये । उत्पत्तापापपहवर्जिते मे निष्क्रासनं सौख्य-
करं शिशूनाम्" । तदेतयोः पक्षयोर्यथागृह्यं व्यवस्था ।
सुहृत्संपन्ने तु निष्क्रमणे विशिष्य तिथ्याद्युक्तं यथा
"पूर्वः पक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णयान्यतिकं विना । रिक्ता-
पञ्चदशीदर्शदादशीश्च विवर्जयेत् । चत्वार्यार्यमणतस्त्रीयि
वैशाखे त्रीणि च बुध्नभात्" । बुध्नभाद्रपदाभाद्रपदा-
तस्त्रीणि भानि । "मैत्रमादित्यपुत्रौ च रोहिणी च
शुभावहाः । भषादिमेका वज्याः स्युस्तथैवाधोऽस्थानि
च । सतां तु वारवगांश्च शुभदास्तूद्यास्तथा ।
केन्द्रतिकोभगाः सौम्याः पापाः षष्ठित्वाभगाः ।
उपनिष्क्रमणे शस्त्रा मातृलो वाहयेत्किमुमिति" ।
अधोऽस्थानि मूलाहिमिथ्योऽयमधोऽस्थानं भवेदित्युक्तानि ।
उद्याः लग्नानि । एवंविधे सुलग्ने क्रियमाणस्य शिशु-
निष्क्रमणं फलमाह बृहस्पतिः । "अथ निष्क्रमणं नाम
मृहात् प्रथमनिर्गमः । अकृतायां क्रियायां स्यादायुः-
श्रीनाशनं शिशोः" । कृते संप्रतिष्ठतिः स्यादायुर्वर्द्धनमेव
चेति" अत्र विशेषमाह यमः "तृतीये मासि कर्त्तव्यं
शिशोः स्मृत्यस्य दर्शनम् । चतुर्थे मासि कर्त्तव्यमग्नेह-
न्द्रस्य दर्शनम्" इति । वेदभेदेन व्यवस्था ज्यो० त० दर्शिता
यथा "चतुर्थमासीति ऋग्वेदियजुर्वेदिनोः । यथाह
विष्णुः "चतुर्थमास्यादित्यदर्शनमिति" । शौनकोऽपि
"चतुर्थे मासि पुण्यर्चे शुक्ले निष्क्रमणं शिशोः" पार-
स्करः "चतुर्थे मासि नष्क्रमणिक्यं स्मृत्यसदीचयति
तच्चतुरितीति" मासे तृतीय इति तु रुद्रयोगानां गोभि-
लेन जननान्तरं तृतीयशुक्लपक्षतृतीयायां चन्द्रदर्शनरूप-
निष्क्रमणविधानात् यथा गोभिलः "जननाद्युक्त तृतीयो-
ज्योतुस्तत्तृतीयायामित्यादि" । ज्योतुश्चः शुक्लपक्षः ।
अत्रैव कल्पचिन्तामणिः "तस्मात् स्वस्तिविधानतोऽर्क-
शशिनोरर्घ्यं शिशुं दापयेत्" । ततः तारका० संजा-
तार्थे इतच् । निष्क्रमणित संजातनिष्क्रमणे त्रि० ।

निष्क्रमय पु० निष्क्रीयते प्रत्याह्वयतेऽनेन परगृहीतम् निष्+
क्री-करणे अच् । श्रुतौ वेतने श्वनिमयद्रव्यं तुल्य
मूल्यद्रव्येण विनिमिते द्रव्ये । भावे अच् । शक्ये ४तु-
द्वियोगे १सामर्थ्ये ६ निर्गमने च वैजय० । ७ प्रत्युपकारे
पविनिमये च शब्दार्थचि० "ससृत्क्षिपन् यः पृथिवी-
भृतां वरम् वरप्रदानस्य चकार शुद्धिनः । त्वसृत्पारा-
द्विसृतासवम्भ्रमस्ययंपहजेपसृत्वेन निष्क्रमम्" माघः ।